

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ — ДУЖУТТУҢ БАЗА БИР МАГАДЫЛАЛЫ

«Тыва» агрохимия албанынын төдөлүш-шнчилел станциясы тургустунгандан бээр...

рап турары 13 хуу чедир өскөн. Хоранге болгаш тараа культура...

чемишчидилге чаштырган. Сапаттаан алгаш көргө, гектар шөлгө...

Күзээшкн КҮРСТРАХ 75 ХАРЛААН

Чокта чаа Дээни Хуралдын залына Россиянын күрүне...

Тывага камгаладыла албаны 1938 чылда өгөлө тургустунган...

Агрохимия албанынын төдөлүш-шнчилел станциясы республиканын ажалдыгмайларына...

Хөрүнүнүн үнүш-дүжүткүрүнүн баксырааны — чемишчидилгелер чаштаанында

Чуан гектар шөл кызыртылган. Чыан үренибиле катан чемишчидилгелери...

1995 чылда дүжүткүр картофельди «Россия» совхозу алган — 1 гектардан — 96,1 центнер...

Шөлдерин үнүш-дүжүткүрүн калагы янылыг белин ач болуруту...

Бо 1996 чылда республикада 2160 гектар шөлгө 264 тонна минералдык...

Амгы үеде Тыванын тавыга шөлдеринде хөрүнүгө кончуг чулуа керек хөрүнүнү...

Вайрыл таварыш Россиянын күрүне камгаладыла...

Делгелге АРТИСКЕ ТУРАСКААДЫП...

Республиканын Алдан-Маалар аттыг чурт-шнчилел музейинде РСФСР-нин алдары артына Екатерина Седина...

Е. С. Кенденбилди Тывада чылдык кижжи хоор. Ол 1920 чылдын сентябрь 27-де...

Катерина Сединованын өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Екатерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Катерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Катерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Катерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Катерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Катерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Катерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Катерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

Катерина Сединованын чүгө-шнчилелге өспөгө тургускан өвүр-хевирлери бот-боттарына...

«СОРУНЗА» — ЧАА КЛУБ

Сөөлгү үеде арагаже сувдулаашкын кайда-даа келереп барган. Улуг-даа, анык-даа арагажып кырган улустун...

Арагажыпкыларын соксадыр талаажыкты угланган ажылды республикада арагажып иштетиле...

«Клубтун адын «Сорунза» деп адал алган. Хамык улус, анык сонургалдыг чыгып келген...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Деткишкн

Хөрөнчө суурларда социал бакшылары, өмчилери, назы четээнери, элөөдери...

Курстар

СУМЕЛЕЖИРИ БАЗА КӨРДҮНГЕН

Шоон айда школа директорлары болгаш тус чер чагыралдарынын улуг бухгалтерлерине улуттуганын «Социалистиколог»...

Оол уланчызын күзүн эрттирер деп дугуршкан турган, мыччала-даа кожуунарынык өорөөлгө кидилерини...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Чола-ла туртунган ол клубтун улуттукчунага Хандгайты ортумак шкколазын тыва болгаш орус дилдары...

Кышка белен эвес

школазынын одалга шугуму кышка белен эвес, берге байдала...

Эрзин

Уран чуулдун

ИТАЛИЯ

ИТАЛИЯ

ИТАЛИЯ

ИТАЛИЯ

ИТАЛИЯ

ИТАЛИЯ

ИТАЛИЯ

ИТАЛИЯ

ИТАЛИЯ

ОТТАРЫН ДЕТИШКЕННЕР

Россиянын күрүне страгаванына, А Тывага ол 1932 чылда тургустунган. Анык тураскааткан байыр...

Чоон-хемчикчилер

Чоон-хемчикчилер кожазыдан келген кожуунарынык куркамгаладыла...

Нива МОНГУШ

Нива МОНГУШ ПБС-нин улуттук кадарлар кабинетини эргелекчан.

Карыма ТУЛУШ

Карыма ТУЛУШ

(Тончуу. Эгеан № 120 «Шылда».)

Чаахтың бо негелдеги күүспөтсизиниң чылдагаанын үймөңчилер харың чагааында мыңчаар айтканар: «Бодуус таланыстан феодал-байларны камгалап эвес, бодуустун амыдал-чуртталганысты камгалап, шериглер-биле актылаштыв. Бистин дугуржулгаларымыс болгаш чагааларымыс турда-ла, шериглерниң талазындан каржы-хажагай чоруктар эдилер».

документтерин көрдүм. Бүдүчүлүгү Токага дынажыканын суугаар, «нам кежигүнери болгаш эгин араттар дээрбечилерге удуз харын-даа бодулгенин алгаш дээрбечилерни тудар дөш кеделер кылып турар».

архив, фонд 1, бүрткөл 1, шыгжак № 155). Болаарымга, чүглө чөптүгү херек дөш туржуп турарын меледеп билген кижилер шак мыңчаар амыттын артынга каарынга белен боор.

Отрядтың штавынын март 28-те Чазака чоруткан мезинде айттып турары болза: «Отрядтың мораль-политиктиги байдалы куду. Үймөңчилер-биле аткыла жымшык үезинде девилдесүрөздөр чоруктар хөй. Март 27-де 11 шахта кызгаар турлаанын сонгу-барын талаанын, 10 км черге отряд бурнуу-биле уаураалыктын талазында боолашканын таварыштып, арвон Малини олурту. Аткажымшык үезинде отряд

ган хире (Партархив, фонд 1, бүрткөл 1, шыгжак № 155). Самынын киржикчилериниң каш бода хире малдыг турганын үстүндө бодулгеп көргүстүм. Таныжың көргөним архив документтеринге дайнып алгаш, Хемчиктиң ийги санынын үнүгөн чылдагаанын, киржикчилериниң дугайында бодалым илередип көрөйн. Кизи боарга, тура халымшыктын кол чылдагаанынын мындыг хире: — өздүгү-ла бай-феодал-дар-биле чергелештир орту-мак шыладыг, харын-дөш адмы кижилериниң политикти эргелерин казып, очку-хөргөңгиниң калбаа-биле хэ ырып эгелзени; — чоңуун чаңчылдарын

ХЕМЧИКТИҢ ИЙГИ САМЫНЫ

ТООГУ ХЕРЕЧИЛЕН ТУР

чок, колдууда ажык дээ алаадан. (Партархив, фонд 1, бүрткөл 1, шыгжак № 155).

Маңаа үндөзлөш, болаарымга, отрядка чоңуун хамаарылганын хирелги тургын шыкшан. Үстүндө алаанын чүтүлгө Феликс Селгемей: «Ол шагаа турган кижилер ол тура халымшыктын чөптүгү херек дөш үндөгө деп оң киржикчилерине болдуң, оларны камгалап турганын чөп дээр мен» — деп бижип турар.

Үймөңчилериниң арат шериглерине чоруткан баары чагааан-биле таныжып-талалар: «Түней сөгүрөгө, аранда чыбы-чазып кижилерин уржуу-биле үлдүгилерин үптөп-дээрбелзешкенин шилчи, арат хойун амдыралын улам доайттып турар-дыр. Араттарын камгалаары силерниң сорулга болбай, ол иделгелде чогултпаш, харын делир болду. Бистер Чаахтың ажылыгына уаураанып эвес, силерниң каржы-хажагайыңарга уаур харылап тур бис. Силер, кызыл шериглер, Чазакта бодулгешкен каш кижиниң дужаалы-биле эл-көгү сөлөз, Оларын хоңулап кыргындан ууртуп, боо-таларынын эвес, муңга алтарканын багаш тур бис. Мынаа дөрүл-төрдөй шериглер аранда бар болжай. Бүгү үлгисизиниң колдонушканын бөдүү-үлдүш үлүс бистери шууг кырап деп турарынын сөгүлдү турар-дыр. Ол дугайын чагаалаанардан билдирис. Силер ызыг дөшүн-дошкун болганарда, бис туюнуга чедир туржур бис. (Пар-

чук быдарай тарай берген. Оң ужурунда уаураанлыктын улаштыр хайгаарал тодараткач, бүүээдээр арга чок болуусу. Тулуучукуң 20 шахта чедир уламчылаан Тура халымшык март 28-те 4 шахта Моол кызгаарынаш уулай чорупкан. Пулеметтин ажилдары байай болду». (Партархив, фонд 1, бүрткөл 1, шыгжак № 155).

Ам Феликс Селгемейниң материалдын улаанын корутпалар: «Ол самынчылар кизи-лаа дөдүрбөңөр. Чааананын араттын шеригини командири чорон Нор-Бу-Самбуу деп кизи үймөңчилерге четкеш, моон сонгаар өбүлде турбас, ниети чороган турар, бурду чорук уауткаттырар деп турган. Үймөңчилерини дайың чока дужуруп эгелген болжай. Ол үймөңчилерни Тыванын тоогузунга турбаан каржы ажалда биле олурду турган. Боо-чепсек-биле чаалашпай-ла анаа чөптү-биле дужуруп берген кижилерин араатаныг өбүлде олурду турганын мен, Селгемей, көргөним ам-да караамаа костуң артышпаш. Ийи холун аргамчы ужу-биле худуп алгаш, Чааана хоорайнын кудумузуна алтаа төрөп-чилеп алгаш халдып турган. Ол кижилериниң ужу-бажы ол ванка кызыл жан. Чаанын дөрдөн олду каан. Дапка четкен соңгу бусу бөзгө, мези хойптакталып олду турган. Дөр кижини Чааананын аэропортуңуң турар черинге алып каан. Бис кизи олурдуңуң коудканы ол мыйан, алгы-кыпчы-биле үш-баш чок салып-

болгаш суулардын эргиниң-феодалыктын артышканы кылдыр санап, херек кырында оларны узуткаарыныч улаңган политика; — хура-хитти чоруту үрелген, чоңуун чүдүгү-суугуленин дөрдөчүлөп, от үенин кижилерине ачы-дүдүзүн көргүзүп чорон ламаларын болгаш хамаарын чөр болганга кызып кыйып, соңуругу эргезин казып, хөргөңгини халырып эгелзени. Үймөң бургу Тывага вен-теревезе-лаа барын болжай муруну коңуунуңуңуң шыва алганын болаарга, чоңуун элени кеңининиң оңу дөткөзүн илдеп, Тура халымшыкка киришкениниң үлгү кезин алып болгаш ортумак шыладыг араттар, харын-даа нам болгаш арвө кежигүнерин, араттың шеринге чороннар бары үймөңчилер «феодал чорон дужууметтерин бодулгуну» сүлүзө деп политикти үнелди үндөзүн чок.

Болаарга, самынчыларны социал байланы, салып турар сорулгаларын болган негелдерин талтыг толатпай-ла, VIII Улуг Хураалын айткан улаңышканын ууртулуга болуруп, мынагы түнөл үндүргөн хире. Ол түнөлде бижык-талыңаа, соолуздары Булчуңуң Токага Чааананың телефон ламыштыр: «Дээрбечилерниң хой кезин 100 болган орт малайг бай уктуг кижилер болду тура. Чизге: Шынал 100 ажык болуугу, Тамыкый чалы 60 хире, Оодакый 30 хире, Алдын-Херел 100 хире, эске Алдын-Херел 200 хире болдулар, Лопсал 200 хире болдыг турар ужурач» — лөм мөдөзүн баса салдарлыг бол-

болгаш суулардын эргиниң-феодалыктын артышканы кылдыр санап, херек кырында оларны узуткаарыныч улаңган политика; — хура-хитти чоруту үрелген, чоңуун чүдүгү-суугуленин дөрдөчүлөп, от үенин кижилерине ачы-дүдүзүн көргүзүп чорон ламаларын болгаш хамаарын чөр болганга кызып кыйып, соңуругу эргезин казып, хөргөңгини халырып эгелзени. Үймөң бургу Тывага вен-теревезе-лаа барын болжай муруну коңуунуңуңуң шыва алганын болаарга, чоңуун элени кеңининиң оңу дөткөзүн илдеп, Тура халымшыкка киришкениниң үлгү кезин алып болгаш ортумак шыладыг араттар, харын-даа нам болгаш арвө кежигүнерин, араттың шеринге чороннар бары үймөңчилер «феодал чорон дужууметтерин бодулгуну» сүлүзө деп политикти үнелди үндөзүн чок.

Ол үеде чурттуңуң социал-экономикиг болгаш политиктиг хөжүмдөзүнүн деп-ленин өрөңнп көрбөй, СССР-ге чорудуп турган сталинчи политиканы Тывага дөртү-биле негелдерип дөң улаңышканын чоңуун чамдык кезин хулээп албанын тура халымшыктын херечилеп турар. Эрткен орууруска туруппаша чыгарылганын көтөрүшкө дөш тугусту-түзү үнелди үнелди бо үеде Хемчиктиң ийги самынын дугайында шыны чып, чоңуур чөптүг үнелди хулдугу эртеменнерине бээр дээринге бүүүрээр мен.

Сыкымбар МОНГУШ.

Үндүрүг полициясы

ЧӨПТҮГ ТҮҢНӨЛӨДӨРНИ ҮНДҮРГӨН

Тывага РФ-тин Федералдыг Хуралының Саналаг палатазынын ревизорларынын Тыва Республикаының бюджетин акша-хөргөңгини канчаар чарыглап турарын хынап келгенин биле холбаштыр, РФ-тин Күрүнениң Үндүрүг инспекциязынын бөлүк специалистеринин база хыналда кылып келгенин номчукулар со-нуурган турар.

Бо уадаа Россиянын үндүрүг албанынын төп аппаратынын ажылдакчылары каныг-даа мөдө-биле азы чалаа-биле Тывада келбөөн. Олар үш чыл болгаш ындаг хыналдын чер-черлерге чорудуп турар, бо уадаа боттарынын ажылынын планын суугаар келген. 9 кижиден тургустунган улуг албан-ду-жалдыг специалистер сентябрь 19-тан октябрь 3-ке чедир РФ-тин Күрүнениң Үндүрүг инспекциязының ажылына бүгү талагы хыналдын чоруктан.

жунуун үндүрүг инспекторунуң шалымы, шушту не-мелде санажылга-биле калы 400 муң рубль. Ол хиреле сайгарлыкчыларны бөдүүн бухгалтериянын айда шалымы 5 мид. рубль чедип турарын инспекторлар тодартканы.

ХООЧУНААР КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Тывага ажылдакчыларын чөптүгү херек дөш үндөгө деп оң киржикчилерине болдуң, оларны камгалап турганын чөп дээр мен» — деп бижип турар.

ЧАРЛАЛДАР КОНКУРС ЧАРЛААН

Экономикиг реформа болгаш девискээрлер аразыга харылзаалар талазы-биле эгелдешкен кол специалистеринин ам дээрзинде хостуг албан-дужаалдарына конкурс чарлаан.

ЧӨПТҮГ ДЕП ХҮЛЭЭП АЛГАН

Республиканың элээр чорук болгаш кадыктык чөвүленинги пленуму Чызыл хоорайга болду эркен. Аңаа республиканың аныгы булуңдарында нациянын келер үеи дөш сагыш аарып чоруп кижилер, чер-черлерде клубтар кежигүнери, хоорайнын 8, 9 дугаар-лыг школаларынын, № 4, № 1 профтехучилищелериниң төлөөлери киришкен.

ганаар мининг чугаалашкан. Бичангаш дүргөн болгаш дөшүгүг хемчеглер азыр үе келген. Бо дугайын мас-салыг информация чепсекте-рин ламыштыр болгаш өр-ге-чагырарын бүгү чадала-рында болуп турар хураал-чыштарга ыткыкыр-биле чугаалажып, чоң аразыгга суртал ажылын чорудары чугула.

Дузалал ажил-агыйларда Боттарының дужуду, малы

Амгы үеде амыдыралдын негеп келгени-биле каныг-даа албан черлери, бүдүрүлгелери боттарына деткимче кылдыр бир-ле орулга кирип ап болур адырын тургузуп ап эгелзени. Ол болза дузалал ажил-агый-дыр.

Эмчи сагындырып тур

БАШ УДУР ТАРЫШКЫН — КЕДИЛИГ

1996 чылдын бирги чартында республикага халла-дыгды аарылар негелдээр турган. Оң иштине инжи-шөңүдү аарыларга—12,3, дисентерия 16,5 хуу көвүдө. Халлаадырыг инжи-шөңүдү аарыларга бис эркен 10 чыл иштине Тыванын көргүзүлдери Россиянында 17—2 катан хөй турган. Чыдыг ойде ол аарыг өсүүр. Бичангаш респу-бликаның муруттакчы чоңу-га аш-чөм болгаш ногаа-чимис аймаан чир мурун-да эки чуруун база ол иш-каш аары-силерин сагырып база катан сагындырары черде артык эвес.

Республикада дифтерияны аараанынын сагы ийи-чангыстан негелдик турар аларын дүрөңчиг. Оларын хой кезин тарышкын эрттөө үлүг улус болгаа. Ук аарыга удуур республиканың үлүг улустарының чүгүлө 40 хууу тарышкын эркен. Бичангаш эмчилериниң кол-ла сорулгазы — үлүг кижилерге тарышкынны 80 хуу чедирери. Бо сорулга күсстинер болза, дифтерия аарынын негелдери магальмала бар Ону чедип алары чурттакчы чоңуун ону шың угап билчирген хамаарыг.

САЛЬМОНЕЛЛЭЗ ДУГАЙЫНДА

шып эвес шыжаанындал ол аарылартын микробтары өзүп көрүдөш, янаа-бүрү халлаадырыг аарыларын база тымылдыр турар. Бичангаш сальмонеллез деп аарыны бактериялары коңд-чү шимчөңгир болгаш бел-ден-селга өлбөс. Чизге, суг-ларга ол 120 хоңку чурттаар, а бажын иштиниң доурак-

дөвүлүпүрү аразыга 2 чыл, колбаса кылдырлагына 130 хоңку, ногаа аймагына 2,5 ай чедир өлбөс. Сальмонеллалар-биле хараланган аш-чөм аймаан (сут, эт, чүрүг) аңгыла-нынын соонда, 1-3 хоңкунда аарынын баштайгы дөмлек-тери көстүп келер. Бичангы бичин уругларга ол аарыг

Чайгы, күскү үеде уруг-лардын ижини-шөңүдү аары-лары база катан көвүдөш эгелдээр. Бо чылдын алды айла-рында үк аарылар шунту 90 кизи араан, а оларын 57-аң бичин уругтар. Оң аңгыга, дисентерияны шунту 395 кизи араан. Бо аарылар халлаадырыг деп савалды-лаа турар, моон кизи белден-селга иштине болурунун артыг бар. Дүргөн үрелер аш-чөмин

көчүк аар байдалга эртер, Сальмонеллезтүг оңагай чүдүлү — грипп хөвиринг, чок-ла болза ижини-шөңүдү аарыларын ыкпаш эртери. Аарыны болурусас дие, бажы-багыттын арыг-сил-ленин сагыр, аш-чөм ай-маан үезинде эртер шыг-ман болбас, ногаа-чимис ай-маан чеге ажылдар муру-нунда чууру албан.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индек 667000.

Валентина ТУЛУШ.

Эскертимес мергешилдиг кижилери

ОЛАРДАН БАЗА ХАМААРЖЫР

Кижилериниң кадыктыгы дөш туржуп турар эмчилер деп аңгыда, эскертимес мергешилдиг кижилери база мергешилдиг аарылар, санитаркалар, хамааржыр, Бичангаш бирөөн Бай-Хаактын топ эмгелдениниң нити аарылар сал-дырына санитаркалар ажаллап, күш-ажылыч оруун эгелзени. Бо хуңгерде сал-дырда 20 ажык кизи чыдып эмгелдип турар. Ажыл-агый сестрамы кижиниң кол-ла-ажылы-салыры арыг-силги тудары болгаш аарыг кижилерин идик-хөвир сө-лүп бөри.

Көтөр-оол ООРЖАК.